Ι. Γ. ΔΕΛΛΗ
Φιλολόγου — βοηθοῦ Πανεπιστημίου Πατρῶν

Η ΠΥΡΡΩΝΕΙΟΣ ΓΝΩΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ ΑΥΤΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Ὁ A. LALANDE[1] ὁρίζει κατ' ἀρχὰς τὸν Σκεπτικισμὸν ὡς ἑξῆς: «Μὲ τὴν πιὸ πλατειὰ σημασία, Σκεπτικισμὸς εἶναι ἡ θεωρία σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα δὲν μπορεῖ νὰ φθάσῃ μὲ βεβαιότητα καμμιὰ ἀλήθεια γενικῆς θεωρητικῆς σημασίας οὔτε ἀκόμη τὴ βεβαιότητα ὅτι μιὰ πρόταση ἑνὸς τέτοιου εἴδους εἶναι πιθανότερη ἀπὸ μιὰ ἄλλη».

Ὁ ὅρος «Σκεπτικισμὸς» ἢ «Σκέψις» ἢ καὶ ὑπὸ διαφόρους ἄλλας ὀνομασίας εἶναι παλαιὸς εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Φιλοσοφίας. Παρετηρήθη τὸ πρῶτον ἀφ' ἧς στιγμῆς ὁ στοχαζόμενος ἄνθρωπος ἤρχισε νὰ ἀμφιβάλλῃ διὰ τὴν δυνατότητα γνώσεως τοῦ «ΕΙΝΑΙ» καὶ τὴν ἐγκυρότητα ταύτης. Ἐδημιουργήθη ταυτοχρόνως «μὲ τὸ πρῶτο πέταγμα τῆς γλαύκας τῆς Ἀθηνᾶς στὰ ἀετώματα τοῦ Παρθενῶνος» καὶ ἔκτοτε ἀκολουθεῖ τὸν ἄνθρωπον διὰ νὰ τοῦ θυμίζῃ τὰ ὅριά του καὶ τὴν ἐφεκτικότητα τῶν γνωστικῶν του ἀθλημάτων.

Ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι ἡ ἀμφιβολία εἶναι σύμφυτος καὶ ἐγγενὴς ἰδιότης τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, ἐὰν καὶ ἐφ' ὅσον δὲν θέλῃ νὰ καταλήξῃ εἰς τὸν δογματισμόν, τότε ὁ Σκεπτικισμὸς — ὡς ἀμφιβολία — εἶναι ὁ μόνιμος καὶ ἐνοχλητικὸς συνοδοιπόρος τοῦ στοχαζομένου καὶ φιλοσοφοῦντος ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος προφυλάσσει αὐτὸν ἀπὸ τὸν ὑποκειμενισμὸν καὶ ὑποδεικνύει εἰς αὐτὸν τὴν ὀρθὴν ὁδὸν πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς ἀληθείας.

Ἡ ἔννοια ὅμως τοῦ γνωσιολογικοῦ ἀλλὰ καὶ ἠθικοῦ αὐτοῦ ὅρου εἶχε διάφορον πλάτος καὶ βάθος. Ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ διαφόρους μορφὰς — ἄκραν ἢ μετριωτέραν — καὶ ἐχαρακτηρίσθη ἑκάστοτε διαφόρως. Σπέρματα τούτου ὑπάρχουν ἤδη εἰς τοὺς πρὸ τοῦ Σωκράτους φιλοσόφους, οἱ ὁποῖοι ὑπετύπωσαν κατὰ πρῶτον τὸν Σκεπτικισμὸν ὡς ἀπόλυτον ἢ σχετικὴν ἀδυνατότητα γνώσεως τῆς ἀληθείας. Πρῶτος ὁ Ξενοφάνης (570—480 π. Χ. περίπου) διετύπωσε ἀμφιβολίαν διὰ τὸ κῦρος τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως γενόμενος οὕτως ἐκ τῶν πρώτων εἰσηγητῶν τοῦ Σκεπτικισμοῦ: *«δόκος δ' ἐπὶ πᾶσι τέτυκται»*. (V. S. 34)[2].

Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν Παρμενίδην διαπιστοῦμεν σκεπτικιστικὰς ἀντιλήψεις: *«ἠδὲ Βροτῶν δόξας οὐκ ἔνι πίστις ἀληθής»* (V. S. 1, 30). Καὶ ὁ Μητρόδωρος ὁ Χῖος ἀποδεικνύεται σκεπτικιστής: *«οὐδεὶς ἡμῶν οὐδὲν οἶδεν οὐδ' αὐτὸ τοῦτο, πότερον οἴδαμεν ἢ οὐκ οἴδαμεν (οὐδ' αὐτὸ τὸ μὴ εἰδέναι καὶ τὸ εἰδέναι οἴδαμεν (ὅτι ἔστιν) οὐδ' ὅλως πότερον ἔστι τι ἢ οὐκ ἔστιν). ἥτις εἰσβολὴ κακὰς ἔδωκεν ἀφορμὰς τῷ μετὰ ταῦτα γενομένῳ Πύρρωνι»*. (V. S. ἀπ. 1).

Κύριοι εἰσηγηταὶ τοῦ Σκεπτικισμοῦ κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν εἶναι οἱ Σοφισταὶ τοῦ 5ου π. Χ. αἰῶνος. Κυρίως δὲ Γοργίας ὁ Λεοντῖνος, (V. S. 3) καὶ ὁ Πρωταγόρας ὁ Ἀβδηρίτης. (Διογ. Λαερτίου, Θ. 51). Θεμελιωτὴς ὅμως τοῦ ἀρχαίου Σκεπτικισμοῦ ὑπὸ τὴν τελείαν ἀρνητικὴν μορφήν του εἶναι ὁ Πύρρων ὁ Ἠλεῖος

1. A. LALANDE: Vocabulaire de la philosophie, Paris, P.U.F. 1962[9], 949—50.

2. Βλ. καί: A. N. ΖΟΥΜΠΟΥ: Ἡ γνωσιολογία τοῦ Ξενοφάνους, ἀν. Πλάτων, τ. Α' 1955, σσ. 158—164.

(365—275) [1], ἡ διδασκαλία τοῦ ὁποίου εἶναι ἀφετηρία διὰ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν τοῦ ὅρου καὶ τὴν ἐν ἐκτάσει χρησιμοποίησίν του εἰς τὴν Φιλοσοφίαν.

Πηγαὶ περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Πύρρωνος.

Δυσχέρειαι ἀναφύονται ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν μελέτην τῆς διδασκαλίας τοῦ Πύρρωνος δεδομένου ὅτι οὗτος, ὅπως καὶ ὁ Σωκράτης, δὲν ἄφησε γραπτὰ κείμενα. (Διογ. Λαερτίου IX, 102 — Πλουτ. περὶ Ἀλεξ. I, 10 — Σέξτου Ἐμπειρικοῦ, πρὸς Μαθημ. 1, 282) [2].

Ἐπισφαλεῖς πηγαὶ θεωροῦνται τὸ μὴ σωζόμενον ἔργον τοῦ Ἀντιγόνου τοῦ Καρυστίου (3ος π. Χ. αἰὼν) «περὶ Πύρρωνος» καὶ τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων Ἱστοριογράφων τῆς Φιλοσοφίας.

Ἀσφαλῆ πηγὴν σπουδῆς τῆς διδασκαλίας του ἀποτελοῦν τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα τῶν «Σίλλων», σατυρικοῦ ποιήματος τοῦ μαθητοῦ τούτου Τίμωνος τοῦ Φλιασίου (320—230 π. Χ.) [3].

Δυστυχῶς οἱ ὑπόλοιποι μαθηταὶ τοῦ Πύρρωνος, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Ναυσιφάνης ὁ μετέπειτα διδάσκαλος τοῦ Ἐπικούρου, οὐδεμίαν πληροφορίαν περὶ τοῦ διδασκάλου των ἄφησαν.

Γενικὴ ἐπισκόπησις τῆς διδασκαλίας του.

Ὁ Πύρρων εἶναι ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀρχαίας Σκεπτικῆς σχολῆς ἢ ὀρθότερον ὁ θεμελιωτὴς τοῦ ἀρχαίου Σκεπτικισμοῦ. Κατὰ τῶν διαφόρων φιλοσοφικῶν σχολῶν τῆς ἐποχῆς του ἀντέτασσε τὴν γνώμην ὅτι ματαιοπονοῦν εἰς τὴν προσπάθειάν των πρὸς εὕρεσιν τῆς ἀληθείας. *«Πύρρων ἀπὸ Ἤλιδος τῶν ἄλλων σοφῶν τὰ δόγματα συναγαγὼν πάντα ἀντιθέσεις αὐτοῖς ἔγραφεν (ἐθεώρει) ἀνατρέπων τὰς δόξας αὐτῶν καὶ οὐδὲν δόγματι ἠρέσκετο»* [4].

Ὑποστηρίζει ὅτι οὔτε ἀλήθεια οὔτε ψεῦδος ὑπάρχει ἐπὶ τῆς κρίσεως τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων. Διὰ τοῦτο τὸ ὀρθότερον εἶναι νὰ εἴμεθα ἐπιφυλακτικοὶ καὶ εἰς κάθε τι νὰ ἔχωμεν ἠθελημένην ἄγνοιαν. Αὐτὴ πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ ὁ σκοπὸς τοῦ βίου μας διὰ τὸν ὁποῖον ἐξασφαλίζομεν ἔτσι τὴν εὐδαιμονίαν διὰ τῆς ψυχικῆς ἀπαθείας καὶ ἀταραξίας. *«Οὕτω γὰρ ἕκαστος ἡμῶν τὴν τελείαν καὶ σκεπτικὴν ἀπολαβὼν κατὰ τὸν Τίμωνα, βιώσας ῥῆστα μεθ' ἡσυχίας ἀεὶ ἀφροντίστως καὶ ἀκινήτως κατὰ ταὐτά, μὴ προσέχων δειλοῖς ἡδυλόγου σοφίης»* (Σεξτ. Μαθ. XI, 1).

---

1. Περὶ τοῦ χρόνου τῆς γεννήσεώς του δὲν ὑπάρχει ὁμοφωνία εἰς τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ βιογράφους αὐτοῦ. Πηγαὶ περὶ τούτου θεωροῦνται:

α) Διογένους Λαερτίου, «Βίοι φιλοσόφων», IX, 61—66.

β) Ἀριστοκλέους: (Εὐσεβίου Εὐαγγ. Προπ. XIV, 18, 1).

γ) Στράβωνος: IX, 1. 8.

δ) Παυσανίου Περιήγησις: Ἠλειακὰ Β', VI, 24,5.

ε) Σέξτου Ἐμπειρικοῦ «πρὸς μαθηματικούς».

2) Βλ. καὶ Α. Ν. Ζούμπου: «Ἠλειακὰ Φιλοσοφήματα» ἀν. Πελοποννησιακὰ» Τ. Ε', Ἀθῆναι, 1961.

3. a) C. Wachsmuth: De Timone Phliasio Ceterisque Syllographis Graecis. Lipsia 1859, and Poetarum philosophopum fragmenta, a cura di H. Diels, Berolini 1901.

b) J. Burnet: L'Aurore de la philosophie Graecque, Paris 1970. pp. 131—132.

4. H. Diels: Doxographi Graeci, Berolini 1965[4], Epiphanii adv. Haeres, III, 2, 9 (II—26), P. 591.

Τὸ σκεπτικικὸν σύστημα τοῦ Πύρρωνος ὠνομάσθη Πυρρωνισμός [1]. Δὲν ὑφίστανται ὡς «Εἶναι» οὔτε τὸ ἄδικον, οὔτε τὸ δίκαιον, οὔτε τὸ αἰσχρόν, οὔτε τὸ καλὸν ἀλλὰ τὰ πάντα πράττουν οἱ ἄνθρωποι «νόμῳ» καὶ «ἔθει» ἤτοι ἀσυνειδήτως ἀκολουθοῦν συμβατικὰς διατάξεις καὶ συνηθείας: «*Οὐδὲν γὰρ ἔφασκεν οὔτε καλὸν οὔτε αἰσχρὸν οὔτε δίκαιον οὔτε ἄδικον, καὶ ὁμοίως ἐπὶ πάντων, οὐ γὰρ μᾶλλον τόδε ἢ τόδε εἶναι ἕκαστον*» [2].

Ὁ Πύρρων καθίσταται οὕτω πρόδρομος τῆς φαινομενολογίας. Κατὰ τὰ διδάγματα τοῦ Edmund Husserl ἡ «περιγραφὴ τῶν φαινομένων» [3] καὶ ὄχι ἡ «ἀνάλυσις» τούτων πρέπει νὰ εἶναι ἀντικείμενον τῆς γνώσεως. Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται ἀφοῦ προηγουμένως καταλυθῇ ἡ σχέσις «ἐγώ-κόσμος», ὑποκείμενον-ἀντικείμενον.

Αὐτὴν τὴν ἄρσιν Υ—Α, ὡς θὰ καταδειχθῇ κατωτέρω, ἐπεδίωξε καὶ ὁ Πύρρων. Ἐπιδιώκεται ἡ «Θέασις τῆς οὐσίας» διὰ μιᾶς ἀπ' «εὐθείας ἐνοράσεως». Τὰ πράγματα δὲν ἔχουν μίαν καθ' ἑαυτὴν ἀντικειμενικὴν ποιότητα, ἀλλὰ εἶναι ὅπως φαίνονται. Τὸ αὐτὸ ὑπεστήριξε καὶ ὁ Πύρρων «*τὸ μέλι ὅτι ἔστι γλυκὺ οὐ τίθημι τόδ' ὅτι φαίνεται ὁμολογῶ*» (Δ. Λ. IX, 105).

Διὰ νὰ ἀχθῇ ὅμως τὸ πνεῦμα εἰς τὴν «οὐσίαν» τῶν πραγμάτων διὰ τῆς ἀμέσου ἐμπειρίας, ἡ συνείδησις πρέπει νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν «Φαινομενολογικὴν ἐποχήν». Ὁ ὅρος «ἐποχὴ» ἐχρησιμοποιήθη ἀπὸ τὴν Μέσην Ἀκαδημίαν (Ἀρκεσίλαος ὁ ἐκ Πιτάνης Αἰολίδος 316—241 π. Χ.), ἡ ὁποία ἐσυνέχισεν ὡς μετρία «σκέψις» τὰ διδάγματα τοῦ Πύρρωνος.

Ἀποδοκιμάζει ὁ Πύρρων καὶ τὰς δύο πηγὰς τῆς γνώσεως, πρῶτον τὴν ἐκ τῶν αἰσθήσεων (empirismus) καὶ δεύτερον τὴν γνῶσιν διὰ τοῦ νοῦ, — τοῦ ὀρθοῦ λόγου (recta ratione) (rationalismus), διότι οὐδεμία ἐκ τούτων παρέχει γνῶσιν τῆς ἀληθείας ὡς «ὄντως οὔσης». Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον οὐδὲν εἶναι δυνατὸν a priori νὰ γνωρίσωμεν. Ὡς ἐκ τούτου εἴμεθα καταδικασμένοι, κατὰ τὸν Πύρρωνα, εἰς γνωσιολογικὴν στασιμότητα. Οὕτως ἡ γνωσιολογία τοῦ Πύρρωνος, ὅπως θ' ἀποδειχθῇ κατωτέρω πληρέστερον, εἰσάγει τὴν πεσσιμιστικὴν διάθεσιν καὶ τὴν ἀδυναμίαν «θέσεως» ἔναντι παντὸς γνωστικοῦ ἀντικειμένου, καὶ κατὰ συνέπειαν ἐπιφέρει οὕτω «τὸν θάνατον πάσης ἐπιστημονικῆς σκέψεως» [4].

Παράγοντες διαμορφώσεως τῆς Φιλοσοφικῆς του θεωρίας.

Ὁ Φιλοσοφικὸς στοχασμὸς τοῦ Πύρρωνος ἦτο ἀποτέλεσμα πολλῶν αἰτίων, τὰ ὁποῖα διακρίνονται εἰς προσωπικὰ καὶ κοινωνικά. Κατ' ἀρχὰς ὁ Πύρρων θεωρεῖται ὡς Σωκρατικός. Ὑπῆρξεν μαθητὴς τοῦ Στίλπωνος τοῦ Μεγαρικοῦ (380—300 π.Χ.), ὁ ὁποῖος ἔζησεν εἰς Ἀθήνας καὶ εἶχεν ἐξορισθῆ εἰς Ἤλιδα λόγῳ τῶν καινοφανῶν δοξασιῶν του ἐπὶ θεμάτων ἀναφερομένων εἰς τὴν θρησκείαν. Ὁ Στίλπων ὑπῆρξε καὶ διδάσκαλος τοῦ Μενεδήμου. Ὁ Φαίδων ὁ Ἠλεῖος «ὅντινα οὐδεὶς ἠγνόησε τῶν Σωκρατικῶν εἰς πρῶτα ἥκειν ὑπειλημμένον» [5] ἐγένετο μαθητὴς τοῦ Εὐκλείδου

---

1. A. Pyrrhonism, Γ. Pyrrhonisme, Γρ. Pyrrhonismus, I. Pirronismo. A. Lalande: Ἐνθ. ἀν., σ. 950.

2. Διογ. Λαερτίου: IX, 61. Ὁμοίως Σ. Ἐμπειρικοῦ: «Οὔτε ἀγαθὸν τί ἐστὶ φύσει οὔτε κακὸν ἀλλὰ πρὸς ἀνθρώπων ταῦτα νόμῳ κέκριται κατὰ τὸν Τίμωνα» (πρὸς Μαθημα., XI, 140).

3. Βλ. καὶ α) Κ. Δ. Γεωργούλη: Αἱ σύγχρονοι φιλοσοφικαὶ κατευθύνσεις, Ἀθῆναι 1973², σσ. 51—73. β) Ι. Ν. Θεοδωρακοπούλου: Τὰ σύγχρονα Φιλοσοφικὰ ρεύματα, Ἀθῆναι 1972, σσ. 156—169.

4. Α. Ν. ΖΟΥΜΠΟΥ: Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Φιλοσοφίας, Ἀθῆναι 1974, 31.

5. H. Diels, ἔνθ. ἀνωτ. Galeni, Histor. phil. 3, 600.

(450—380 π. Χ.) παλαιοτέρου μαθητοῦ τοῦ Σωκράτους. Οὗτοι, Φαίδων ὁ Ἠλεῖος καὶ Μενέδημος ὁ Ἐρετριεύς, ὑπῆρξαν ἱδρυταὶ τῆς Ἠλειοερετρικῆς σχολῆς.

Καταφαίνεται ὅτι ἡ ἐλάσσων Σωκρατικὴ Ἠλειοερετρικὴ σχολὴ ἐπέδρασε κατ' ἀρχὰς ἐπὶ τοῦ νεαροῦ Πύρρωνος. Ἔπειτα καὶ ὁ Βρύσων ὁ Μεγαρεικός, ὑπῆρξε διδάσκαλος τοῦ Πύρρωνος. Τὴν γνώμην αὐτήν, ὅτι δηλαδὴ ὁ Πύρρων κατ' ἀρχὰς δὲν ὑπεστήριζε τὸν θάνατον πάσης γνώσεως, ἐνισχύει ἡ πληροφορία τοῦ Διογένους τοῦ Λαερτίου. Κατ' αὐτὴν ὁ γνωστὸς Τίμων εἰς στίχους τοῦ «Πύθωνος» ἀναφέρει μερικὰ ἀπορῶν διὰ τὴν μεταστροφὴν τοῦ διδασκάλου του.

«Ὦ γέρον, ὦ Πύρρων, πῶς ἢ πόθεν ἔκδυσιν εὗρες
λατρείης δοξῶν (τε) κενεοφροσύνης τε σοφιστῶν,
καὶ πάσης ἀπάτης πειθοῦς τ' ἀπελύσαο δεσμά ;
Οὐδ' ἔμελέ σοι ταῦτα μεταλλῆσαι, τίνες αὖραι
Ἑλλαδ' ἔχουσι, πόθεν τε καὶ εἰς ὅ,τι κύρει ἕκαστα» [1].

Στροφὴ τοῦ Πύρρωνος πρὸς τὸν Σκεπτικισμόν.

Εἰς τὴν θεμελίωσιν τοῦ Σκεπτικισμοῦ, ὁ Πύρρων ὡδηγήθη κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Εὐσεβίου ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Δημοκρίτου [2]. Δεχόμεθα ἐξ αἰτίας τοῦ γεγονότος αὐτοῦ, ὅτι τὸ γνωσιολογικὸν ρεῦμα τοῦ Σκεπτικισμοῦ ἦτο παλαιὸν καὶ ρίζας αὐτοῦ ἀνιχνεύομεν, ὡς ἀνεφέρθη, καὶ εἰς τοὺς Φιλοσόφους πρὸ τοῦ Σωκράτους [3]. Ὁ Πύρρων συνετέλεσιν εἰς τὴν μορφοποίησιν καὶ συστηματοποίησίν του. Μεγάλην ἤσκησεν ἐπίδρασιν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ Φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ τοῦ Πύρρωνος ἡ ἀνατολικὴ Φιλοσοφία καὶ κυρίως ἡ Ἰνδική.

Ἡ ἀναστροφή του πρὸς τοὺς Ἰνδοὺς «Γυμνοσοφιστὰς [4]» τοὺς ἱερεῖς τοῦ Ζωροάστρου καὶ τοὺς Βραχμᾶνας ἀσκητὰς κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐκστρατείας τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, τὸν ὁποῖον εἶχεν ἀκολουθήσει, ἄφησεν ἐπὶ τῆς σκέψεως αὐτοῦ βαθέα τὰ ἴχνη τοῦ Ἰνδικοῦ σκεπτικισμοῦ. Ὁ Ἰνδικὸς σκεπτικισμὸς ἔχει περισσότερον ὑπαρξιακὸν χαρακτῆρα. Ἀλλὰ καὶ ὁ Πυρρωνισμὸς βαθύτερον ἐξεταζόμενος ἔχει ὑπαρξιακὴν χροιάν, καθ' ὅσον ὁ Σκεπτικισμός: «εἶναι ἀκριβῶς τὸ Φιλοσοφικὸ ἐκεῖνο ρεῦμα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, τὸ ὁποῖον ἐκφράζει τὴ λογικὴ ἀνασφάλεια τοῦ ἀνθρώπου. Τὰ αἴτια τὰ ὁποῖα ὡδήγησαν στὴ συνείδηση αὐτὴ τῆς λογικῆς ἀνασφάλειας εἶναι βεβαίως πολλά. Τὸ κυριώτερο ὅμως ἀπ' αὐτὰ φαίνεται νὰ εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ φιλοσοφία δὲν κατώρθωσε νὰ δώσῃ μονοσήμαντη ἀπάντηση στὸ βασικὸ ἐρώτημα: Ποῖος εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου» [5].

Οἱ Ἰνδοὶ ἠσχολοῦντο περισσότερον μὲ τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς. Ἡ ποικιλία τῶν δυσκολιῶν τῆς ζωῆς ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀπελπισίαν, «στὴν περισυλλογὴ τῶν δυνάμεων ποὺ δημιουργεῖ ἡ ἀπελπισία, γευόμαστε ἕνα εἶδος ἡσυχίας τοῦ πνεύματος (μιλᾶμε γιὰ ἕνα «μακάριο σκεπτικισμό»), ἐνῶ ἡ πραγματοποίηση ἑνὸς κεφαλαίου πίστης ἀνοίγει τρομακτικὲς προοπτικὲς προσπαθειῶν καὶ συγκέντρωσης, τουλάχιστον ὥσπου νὰ φτάσουμε τὴν ἐπιθυμούμενη ἕνωση» [6].

---

1. Διογ. Λαερτ. XI, 65.
2. Εὐσεβίου: Εὐαγγελικαὶ προτ. XIV, 18.
3. Ἰδὲ καὶ α) L. Robin, Les sceptiques grecs, Parigi 1950. b) L. Robin, La pensée grecque, Paris 1973, pp. 355—363. c) M. Patrick, The Greek Sceptics, Nouava York 1929. d) André Verban: Le Scepticisme Philosophique, Paris 1971, σσ. 9—37.
4. Διογ. Λαερτ., Θ', 61.
5. Ι. Ν. Θεοδωρακοπούλου: Εἰσαγωγὴ στὴ Φιλοσοφία, Ἀθῆναι 1974, τ. Α', 275.
6. E. TOMLIN: «The Eastern philosophers, an introduction, London 1969², p. 183.

Τὰς γνωσιολογικὰς θεωρίας τοῦ Δημοκρίτου (460—360 π. Χ.) ὁ Πύρρων ἐγνώρισεν, ἀπὸ τὸν διδάσκαλόν του Ἀνάξαρχον, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξεν μαθητὴς τοῦ Ἀβδηρίτου Φιλοσόφου: «Μπορεῖ ἀπ' αὐτὸν (τὸν Ἀνάξαρχον, νὰ ἔμαθε τὴν θεωρίαν τοῦ Δημοκρίτου γιὰ τὶς αἰσθητηριακὲς ποιότητες καὶ τὶς ἀμφιβολίες τοῦ Μητροδώρου» [1].

Ποία ὅμως ἡ ἔκτασις τῆς ἐπιδράσεως τῶν γνωσιολογικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Δημοκρίτου ἐπὶ τοῦ στοχασμοῦ τοῦ Πύρρωνος; Ὁ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικός, νεώτερος θιασώτης τοῦ σκεπτικισμοῦ [2], ἀποδίδει εἰς τὸν Δημόκριτον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς γνωσιολογικὰς ἀντιλήψεις αὐτοῦ τὰ ἑξῆς:

«γνώμης δὲ δύο εἰσὶν ἰδέαι γνωσίη, ἡ δὲ σκοτίη.
Καὶ σκοτίης μὲν ξύμπαντα τάδε: ὄψις, ὀσμή, γεῦσις,
ψαῦσις. Ἡ δὲ γνησίη ἀποκεκριμένη ταύτης» [3].

Ἡ κατ' αἴσθησιν ἀντίληψις συντελεῖται «δι' ἀπορροῶν» τῶν ἀντικειμένων (δειακέλων). «δείκελον παρὰ Δημοκρίτῳ κατ' εἶδος ὁμοία τοῖς πράγμασι ἀπόρροιαι» (Μεγ. Ἐτυμολογ.). Ἡ ἐκ τῶν αἰσθήσεων αὐτῶν ἀντίληψις εἶναι ἐπισφαλὴς διότι δὲν εἶναι στατικοί, πάντοτε οἱ αὐτοί, οἱ ὅροι τῶν ἀπορροῶν. «*Ἐτεῇ μεν νυν ὅτι οἷον ἕκαστον ἔστιν ἢ οὐκ ἔστιν οὐ συνίεμεν, πολλαχῇ δεδήλωται*». (V. S., 10).

Τὸ αὐτὸ παρατηροῦμεν καὶ εἰς τὸν Πύρρωνα. Εἰς τὴν μονομερῆ αὐτὴν ἐπίδρασιν ἐστηρίχθησαν μερικοὶ διὰ νὰ χαρακτηρίσουν τὸν Δημόκριτον σκεπτικιστήν. Τὸ πρόβλημα τοῦτο χρήζει ἰδιαιτέρας μελέτης καθ' ὅσον ὁ Δημόκριτος δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ καὶ «δογματικός» [4].

Τὸν ἄκρατον Σκεπτικισμὸν τοῦ Πύρρωνος καταδεικνύει καὶ ἡ κάτωθι μαρτυρία τοῦ δοξογράφου: «σκεπτικοὺς Ζήνωνα τὸν Ἐλεάτην καὶ Ἀνάξαρχον τὸν Ἀβδηρίτην καὶ τὸν ἄγαν ἀκριβωκέναι τὴν ἀπορρητικὴν ὑποληφθέντα Πύρρωνα» [5].

Αἱ γνωσιολογικαί του ἀπόψεις.

Διὰ τὰς περὶ τὴν γνωσιολογίαν ἀπόψεις τοῦ Πύρρωνος ἀξιόπιστος εἶναι ἡ πληροφορία ἡ ὁποία διεσώθη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοκλέους. Οὗτος πάλιν στηρίζεται εἰς τὰ διασωζόμενα ὑπὸ τοῦ Τίμωνος. «*Ὁ δέ γε μαθητὴς αὐτοῦ Τίμων φησὶ δεῖν τὸν μέλλοντα εὐδαιμονήσειν εἰς τρία ταῦτα βλέπειν· πρῶτον μὲν ὁποῖα πέφυκε τὰ*

---

1. Zeller - Nestle: Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας Μτφρ. Χ. Θεοδωρίδη, Ἀθήνα 1942, 309.

Μητρόδωρος ὁ Χῖος. Προσωκρατικὸς Φιλόσοφος. Ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Δημοκρίτου. Εἰς τὴν διδασκαλίαν του ἡ ὁποία διελαμβάνετο, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Κικέρωνος (AC. Pr, II. 23, 73), εἰς τὸ ἀπολεσθὲν ἔργον του «περὶ τῆς φύσεως» διακρίνομεν σπέρματα σκεπτικισμοῦ. (Diels, V. S. ἀποσπ. 1).

β) ἐπίσης: «Δημοκρίτου δὲ ἀκουσταὶ Πρωταγόρας ὁ Ἀβδηρίτης καὶ Μητρόδωρος ὁ Χῖος οὗ Διογένης ὁ Σμυρναῖος, οὗ Ἀνάξαρχος, τούτου δὲ Πύρρων, οὗ Ναυσιφάνης τούτου φασὶν ἔνιοι μαθητὴν (Ἐπίκουρον γενέσθαι». (H. Diels: DOXOGRAPHI GRAECI, Berolini 1965[4], 601).

2. Βλ. περιόδους Σκεπτικι μοῦ: Α. Ν. Ζούμπου: ἄρθρον ἐν Ἐγκυκλοπαιδείᾳ, Πάπυρος, Ἀθῆναι, Τ. 11, 490.

3. Σ. Ἐμπειρικός: Πρὸς Μαθηματικούς, Ζ, 138.

4. Βλ. καὶ α) Φ. Κ. Βῶρος: Ἐν βυθῷ ἡ ἀλήθεια, ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ, Ἀκαδ. Ἀθηνῶν. 1972, 137—151. β) Κ. Γεωργούλης: Ἀπόψεις ἀπὸ τὴν Φιλοσοφίαν τῆς ἐποχῆς μας, Ἀθῆναι 1956, 93—109. γ) Μυρτὼ Δραγώνα - Μονάχου: Ἀφετηρία γιὰ τὴ χαρτογράφηση μιᾶς ἀρχαϊκῆς γνωσιολογίας, Δευκαλίων 1974, 11 σσ. 370—372. δ) A. Graeser, Demokrit und die Skeptische Formel «Hermes» 98 (1970) 300—317.

5. H. Diels ἔνθ' ἀν. Galeni Histor. philos. 604, 15.

πράγματα· δεύτερον δέ, τίνα χρὴ τρόπον ἡμᾶς πρὸς αὐτὰ διακεῖσθαι· τελευταῖον δὲ τί περιέσται τοῖς οὕτως ἔχουσιν» [1].

Ἀπὸ τρεῖς ἐπόψεις κατὰ τὸν Πύρρωνα ὀφείλομεν νὰ ἐξετάσωμεν τὰ πράγματα. Διὰ τῆς ἐννοίας «πράγματα» ἐννοοῦμεν τὰ ἀντικείμενα τοῦ περιβάλλοντος κόσμου καὶ τὰ φαινόμενα τὰ ὁποῖα συμβαίνουν εἰς αὐτά.

Κατὰ πρῶτον : ὡς πρὸς τὴν γένεσιν αὐτῶν ἀπὸ μεταφυσικῆς ὀντολογικῆς ἐπόψεως. «Ὁποῖα πέφυκε». Ἐπίσης ἐδῶ πρέπει νὰ ἐρευνῶμεν καὶ νὰ προσδιορίζωμεν τὰ «κατηγορήματα» αὐτῶν. Νὰ ἐξετάζωμεν ἄλλοις λόγοις τὸ «Εἶναι» των. Νὰ διαχωρίζωμεν καὶ νὰ ὁρίζωμεν «τὰ πράγματα». Ἐδῶ διαβλέπομεν, ὅτι ἀπασχολεῖ τὸν Πύρρωνα τὸ γνωσιολογικὸν πρόβλημα τοῦ ἀντικειμένου τῆς γνώσεως.

Δεύτερον ἐξετάζομεν «τὰ πράγματα» κατὰ τὴν διάθεσιν ἡμῶν πρὸς αὐτὰ (Σχέσις γεγνώσκοντος Ὑποκειμένου — Ἀντικειμένου). Ἐδῶ διακρίνομεν τὸ πρόβλημα τοῦ δυνατοῦ τῆς γνώσεως τῶν πραγμάτων.

Τρίτον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν πρακτικὴν ὠφέλειαν, ἡ ὁποία θὰ προκύψῃ ἐκ τῆς ἀνωτέρω διερευνήσεως. Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ τριπλοῦν αὐτὸ ἐρώτημα θὰ ἔχῃ ὡς συνέπειαν τὴν ἀνθρωπίνην εὐδαιμονίαν. Διαπιστοῦμεν ἐδῶ ὅτι ἡ γνωσιολογία τίθεται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἠθικῆς. Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ πρῶτον ἐρώτημα εἶναι ὅτι τὰ ὄντα δὲν γνωρίζομεν, ἀλλὰ περὶ ἑκάστου τὸ ἐναντίον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν :

«τὰ μὲν οὖν πράγματά φησιν αὐτὸν ἀποφαίνειν ἀδιάφορα καὶ ἀστάθμητα καὶ ἀνεπίκριτα, διὰ τοῦτο μήτε τὰς αἰσθήσεις ἡμῶν μήτε τὰ δόξας ἀληθεύειν ἢ ψεύδεσθαι [2].

Ἀποκλείει πᾶσαν γνῶσιν. Διακηρύσσει ὅτι τὰ πράγατα εἶναι ἴσα καὶ ἄνευ διαφορῶν, ἀσταθῆ καὶ ἀδιαχώριστα. Συνεπῶς οὔτε αἱ ἰδέαι μας περὶ αὐτῶν ἀλλ' οὔτε καὶ αἱ αἰσθήσεις μας δὲν εἶναι οὔτε ἀληθεῖς οὔτε ψευδεῖς. (ἀκαταληψία).

Ὡς πρὸς τὴν ἀστάθειαν τῶν πραγμάτων δυνάμεθα νὰ διΐδωμεν ἐδῶ Ἡρακλείτειον [3] ἐπίδρασιν ὡς πρὸς τὸ «γίγνεσθαι» τοῦ κόσμου : *«ρευστήν τε εἶναι τὴν οὐσίαν πᾶσαν καὶ μεταβλητὴν καὶ μηδέποτε ἐν αὐτῷ μένειν»* [4].

Πρὸς ἐπίρρωσιν δὲ τῆς θέσεώς του περὶ τοῦ ἀδυνάτου τῆς γνώσεως, ὅτι δηλαδὴ οὔτε ἡ διὰ τῶν αἰσθήσεων γνῶσις εἶναι ἀσφαλὴς οὔτε ἡ διὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου (Δ. Λ. IX. 114) ἔλεγεν, ὅτι δὲν γνωρίζομεν τὰ ὄντα αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ ἀλλ' ὅπως φαίνονται εἰς ἡμᾶς : *«Τὸ μέλι ὅτι ἔστι γλυκὸ οὐ τίθημι· τόδ' ὅτι φαίνεται ὁμολογῶ»*. (Δ. Λ. IX, 105). Δὲν εἶναι ἀπολύτως πεπεισμένος ὅτι τὸ μέλι εἶναι γλυκὺ διότι τὴν γνῶσιν αὐτὴν παρέχει τὸ αἰσθητήριον τῆς γεύσεως, συμφωνῶ ὅτι εἶναι γλυκὺ καθ' ὅσον ἔτσι φαίνεται.

Ἐπὶ τοῦ δευτέρου σημείου κατὰ τὴν διάθεσιν δηλαδὴ ἡμῶν πρὸς τὰ πράγματα (ἀντικείμενα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου) ὁ Πύρρων ὑποστηρίζει ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἔχωμεν οὐδεμίαν πεποίθησιν ἀλλὰ νὰ μένωμεν οὐδέτεροι (ἀρρεψία — τὸ μὴ ἔχειν ροπὴν ἰδιαιτέρως πρός τι, (ἀ-ρέπω). Συνιστᾷ ἀποχὴν ἀπὸ πάσης γνώσεως, λόγῳ τῆς

---

1. Ἀριστοκλῆς (Εὐσεβίου : Εὐαγγ. Προπ. XIV, 18, 2).

1. Ἀριστοκλῆς (Εὐσεβίου Εὐαγγ. προπ, XIV, 18, 2).

2. «ποταμῷ γὰρ οὐκ ἔστιν ἐμβῆναι δὶς τῷ αὐτῷ καθ' Ἡράκλειτον οὐδὲ θνητῆς οὐσίας δὶς ἅψασθαι κατὰ ἕξιν (τῆς αὐτῆς)· ἀλλ' ὀξύτητι καὶ τάχει μεταβολῆς σκίδνησι καὶ πάλιν συνάγει (μᾶλλον δὲ οὐδὲ πάλιν οὐδ' ὕστερον, ἀλλ' ἅμα συνίσταται καὶ ἀπολείπει) καὶ προσέτι καὶ ἄπεισι» (V. S., ἀποσ. 91).

α) Πλάτωνος : Κρατύλος 402, α, 22. «Λέγει που Ἡράκλειτος ὅτι «πάντα χωρεῖ καὶ οὐδὲν μένει», καὶ ποταμοῦ ῥοῇ ἀπεικάζων τὰ ὄντα λέγει ὡς «δίς ἐς αὐτὸν ποταμὸν οὐκ ἂν ἐμβαίης».

β) Ἀριστοτέλους : 1) Μετὰ τὰ φυσικά, 1. III, 1010α, 2) περὶ οὐρανοῦ III, 1, 298b 29.

3. H. Diels : Dox. Graeci, Berolini 1961[4], Hippoliti philosophumenon, 23. p. 572.

ἀγνωσίας τῶν ἀντικειμένων: «*Μόνα δὲ τὰ πάθη γινώσκομεν, τὸ μὲν γὰρ ὅτι ὁρῶμεν, ὁμολογοῦμεν, καὶ τὸ ὅτι τόδε νοοῦμεν γενώσκομεν, πῶς δ' ὁρῶμεν ἢ πῶς νοοῦμεν ἀγνοοῦμεν*» (Δ. Λ. IX, 103).

Οὐδὲν ἴχνος κριτικῆς γνώσεως διαπιστοῦμεν ἐδῶ, αἰτία τούτου δὲν εἶναι ἡ γνῶσις αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἀλλὰ ἡ ρευστὴ φύσις τῶν πραγμάτων ἥτις ἀποκλείει τὴν γνῶσιν. Ἡ μεταβλητότης αὐτὴ τῶν πραγμάτων, τὸ «γίγνεσθαι» τῶν ὄντων, συνεπάγεται γνωστικὴν ἀβεβαιότητα καὶ τὴν ἀνάγκην ἀποφυγῆς καταφάσεως ἢ ἀρνήσεως περί τινος.

Ἐπὶ τοῦ τρίτου προβλήματος ὁ Πύρρων ὑποστηρίζει ὅτι ἐκ τῆς ἀρρεψίας θὰ προκύψῃ ἡ ἀφασία (ἡ σιωπὴ) καὶ ἐν συνεχείᾳ ἡ ἀταραξία, ἡ ὁποία εἶναι ἡ εὐδαιμονία εἰς τὸν βίον «*τοῖς μέντοι διακειμένοις οὕτω περιέσεσθαι Τίμων φησὶ πρῶτον μὲν ἀφασίαν ἔπειτα δ' ἀταραξίαν*» (Ἀριστοκλῆς: Εὐαγγ. Προπ., XI, 18, 1).

Ἡ Πυρρώνειος Γνωσιολογία δημιούργημα τῆς ἐποχῆς της.

Ἡ σχολὴ τοῦ Πύρρωνος, ὅπως καὶ ὅλαι αἱ σχολαὶ τῆς ἐποχῆς του, εἶναι σχολὴ ψυχικῆς εὐτυχίας. Ἐπ' αὐτοῦ ὁ Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος λέγει: «Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι ὅλες οἱ φιλοσοφικὲς σχολὲς τῆς Ἑλληνιστικῆς περιόδου ζητοῦν τὴν ἰσορροπίαν τοῦ Ἐγώ. Ἡ ἀπάθεια τοῦ Στωϊκοῦ, ἡ ἀταραξία τοῦ Ἐπικουρείου καὶ ἡ ἐποχὴ τοῦ Σκεπτικισμοῦ, προδίδουν τὸν ἴδιο πόθο τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἰσορροπήσῃ μὲ τὸν ἑαυτό του τὰ καὶ μὲ γύρω του. Γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ καθυποτάσσει ὁ Στωικὸς τὸ πάθος του, ἀποφεύγει ὁ Ἐπικούρειος τὴ λύπη καὶ ἀπέχει ὁ σκεπτικιστὴς ἀπὸ κάθε κρίση ἀπὸ κάθε λογικὸ ἰσχυρισμό»[1].

Καὶ ὁ Bertrand Russel κρίνων καὶ αἰτιολογῶν τὴν γέννησιν τοῦ σκεπτικισμοῦ ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ Πυρρωνισμοῦ λέγει: «Τοὺς ἀνθρώπους ποὺ ἀπὸ ἰδιοσυγκρασία ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ κάποιο εὐαγγέλιο, δὲν ἦταν δυνατὸν βέβαια, νὰ ἱκανοποιεῖ ὁ σκεπτικισμός, ἀλλὰ ὅπως κάθε θεωρία τῆς Ἑλληνιστικῆς περιόδου ἐμφανιζόταν σὰν ἀντίδοτο στὴν ψυχικὴ ταλαιπωρία»[2].

Ἡ περιρρέουσα ἀτμόσφαιρα[3] τῶν χρόνων τοῦ Πύρρωνος ἦτο ἡ βασικὴ ὑπαρξιακὴ αἰτία τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ. Εἰς ἕνα κλῖμα ἠθικῆς καταπτώσεως, κοινωνικῆς συγχύσεως μετὰ ἀπὸ τοὺς μακροχρονίους ἐμφυλίους πολέμους ἡ ἐπιθυμία προόδου εἶχεν ἀνασταλῆ. Ἠρκοῦντο εἰς τὰ ἤδη ἀποκτημένα. Ἡ ζωὴ ἦτο ἡ βίωσις τῆς καθημερινότητος εἰς τὴν ὁποίαν τὸ αἴσθημα τοῦ ὑπερατομικισμοῦ ἐκραταιοῦτο. Ἔξω ἀπὸ τὸ Ἐγὼ δὲν ὑπῆρχε τίποτε ἄλλο. Ὁ Πύρρων, ὡς φιλόσοφος, ἦτο δημιούργημα τῆς εὐδαιμονιστικῆς τάσεως τῆς ἐποχῆς του. Ἡ Φιλοσοφικὴ σκέψις τοῦ Πύρρωνος εἶναι ἀπότοκος καὶ ἐπακολούθημα τῆς πνευματικῆς πορείας τῆς ἐποχῆς του.

Αἱ διάφοροι φιλοσοφικαὶ σχολαὶ τοῦ παρελθόντος, ἑκάστη διὰ διαφορετικῆς ὁδοῦ, προσεπάθησαν νὰ λύσουν τὰ ἀπασχολοῦντα τὸν ἄνθρωπον προβλήματα ὀντολογικὰ ἢ ἠθικά. Δὲν ἐπέτυχον ὅμως τίποτε οὔτε καὶ πρόσκαιρον ἀκόμη ἐφησυχασμὸν τῶν συνειδήσεων. Ἡ ἐποχὴ τοῦ Πύρρωνος λόγῳ τῶν συγκεχυμένων σκοπῶν χαρακτηρίζεται ὡς «Διονυσιακή».

Ἐδέσποζεν ἓν στοιχεῖον ἀβεβαιότητος, ἀνησυχίας καὶ ἀναζητήσεως μιᾶς ἀνε-

---

1. Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος: Εἰσαγωγὴ στὴ Φιλοσοφία, Ἀθῆναι 1974, Α, σ. 221.

2. Β. Russel, Ἱστορία τῆς δυτικῆς Φιλοσοφίας, μτφρ. Αἰμ. Χουρμουζίου, Ἀθῆναι, Ι, σσ. 390—406.

3. Hippolyte Taine (1828—1893): «l' intelligence». Ὑπεστήριζεν ὅτι «ἡ κυρίαρχη ἰδιότητα» κάθε μεγάλου δημιουργοῦ ἐπηρεάζεται ἀπὸ τοὺς γεωγραφικοὺς ὅρους καὶ κυρίως ἀπὸ τρεῖς παράγοντες: τὴν φυλή, τὸν χρόνο καὶ τὸ χῶρο».

φίκτου τελειότητος: Δὲν ὑπάρχει μιὰ «δομὴ» ὡς ἔρεισμα μιᾶς ἀπαρασαλεύτου ἠρεμίας. Ἡ ἀνέφικτος τελειότης δημιουργεῖ τὴν πεσσιμιστικὴν διάθεσιν ἡ ὁποία ὁδηγεῖ τὸν Πύρρωνα εἰς τὴν ἄρνησιν. Διὰ τοῦτο σκοπὸς τῆς Πυρρωνείου διδασκαλίας ἦτο νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν εὐτυχίαν τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἐποχῆς. Ἡ «ἔνδεια» [1], ἀνθρώπινον γνώρισμα, ἦτο καὶ γνώρισμα τοῦ ἀνθρώπου τῶν χρόνων τοῦ Πύρρωνος. Ἡ «ἔνδεια» διὰ τὸν ἄνθρωπον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐξεφράζετο ὡς γνωστικὴ ἀβεβαιότης. Αἰτία αὐτῆς εἶναι ἡ ἀπειλὴ τοῦ δογματισμοῦ. Ἡ μεταβλητότης τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου καὶ ἡ ἐξ αἰτίας αὐτοῦ ἀβεβαιότης ὁδηγοῦν τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἀπογοήτευσιν, τὴν δυστυχίαν καὶ τὸ ἀδιέξοδον.

Ἡ «ἔνδεια» ὡς «πρῶτον κινοῦν» πρὸς γνῶσιν μὲ σκοπὸν τὴν ὁλοκλήρωσιν τοῦ ἀνθρώπου προσκρούει εἰς τὴν ἐξ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου γνωστικὴν ἀδυναμίαν καὶ ἀναστέλλεται. Ἔτσι ὅμως ἐπέρχεται ἡ δυστυχία, ἡ ἀνισορροπία τοῦ Ἐγὼ ἤτοι «ἡ ἀνισορροπία τῆς γιγνωσκούσης συνειδήσεως». Διὰ νὰ μὴ φθάσῃ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ καλὸν θὰ εἶναι νὰ ἀποκτᾷ τὴν τόσον ποθητὴν εὐδαιμονίαν διὰ τῆς «ἀρρεψίας» [2]. Ἡ γνωσιολογικὴ αὐτὴ τοποθέτησις τοῦ Πύρρωνος εἶναι ἕνας μυστικισμός, μιὰ ἰδιάζουσα στροφὴ πρὸς τὸ ὑποκείμενον. Εἶναι ἡ θέσις αὐτὴ μιὰ παθητικὴ ἔκστασις ἑνὸς πεσσιμισμοῦ καὶ μηδενισμοῦ ἡ ὁποία καταφρονεῖ τὴν σπουδήν, τὸν μόχθον καὶ τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου. Ὁ Πύρρων ἔζησεν ὡς «ὕπαρξιν» τὴν ἄρνησιν πάσης γνώσεως. Ἡ διδασκαλία του ὑπῆρξεν τρόπος ζωῆς [3].

Ὁ Πυρρωνισμὸς εἶναι πρωτίστως φιλοσοφικὴ πρᾶξις. Εἶναι μία ἐπίμονος προσάθεια ἀπομονώσεως ἀπὸ τὸ οἰκεῖον κοινωνικὸν περιβάλλον. Ἡ ὅλη ἔναντι τῆς ζωῆς στάσις τοῦ Πύρρωνος ἦτο ἡ ἀδιαφορία καὶ ἀστοργία τόσον πρὸς τοὺς οἰκείους καὶ φίλους ὅσον καὶ πρὸς τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτόν του περιφρονῶν ἀκόμη καὶ τοὺς ἐξωτερικοὺς κινδύνους οἱ ὁποῖοι ἠπείλουν τὴν ζωήν του: «*Ἀκόλουθος δ' ἦν καὶ τῷ βίῳ μηδὲν ἐκτρεπόμενος, ἅπαντα ὑφιστάμενος. ἁμάξας, εἰ τύχοι, καὶ κρημνοὺς καὶ κύνας καὶ ὅσα τοιαῦτα μηδὲν ταῖς αἰσθήσεσιν ἐπιτρέπων, σῴζεσθαι μέντοι. . . ὑπὸ τῶν γνωρίμων παρακολουθούντων*» [4].

Μία σχέσις τοῦ Πύρρωνος πρὸς τὸν Δημόκριτον.

Ὁ Πύρρων εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς περὶ γνώσεως διδασκαλίας του καταλήγων εἰς τὴν «ἀφασίαν-ἀ-φημί = σιωπὴ» ἡ ὁποία εἶναι προϊὸν τῆς παντελοῦς «ἀρρεψίας — τὸ μὴ ρέπειν» καὶ ἡ ὁποία ἐπιφέρει τὴν ἠρεμίαν, φαίνεται ὅτι ἔχει ἐπηρεασθῆ ἀπὸ τὸν Δημόκριτον.

Ὁ Δημόκριτος θεωρεῖ ὡς «τέλος» τοῦ βίου τὴν ψυχικὴν αὐτὴν ἠρεμίαν (ἀφασίαν) ἀλλὰ ὀνομάζει τὴν κατάστασιν αὐτὴν «εὐεστώ», «ἀθαμβίην = ἀταραξίαν» [5].

---

1. Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος: Εἰσαγωγὴ στὸν Πλάτωνα, Ἀθῆναι 1964[4], σσ. 118—129.
   » » » : Λόγος καὶ μῦθος κατὰ Πλάτωνα, Ἀν. Πρακτ. Ἀκ. Ἀθηνῶν 1971, Τ. 45.
2. Βλ. καὶ Α. Ν. ΖΟΥΜΠΟΥ: Ἡ ἀγνωσία ὡς ἠθική, Ἀκνῖνες, 1966, 275, σσ. 232—345.
3. Ι. Ν. Θεοδωρακοπούλου: Τί εἶναι φιλοσοφία, Περ. Παρνασσὸς 10 (1868) σ. 365.
4. Διογ. Λαερτ. IX, 63.
5. «Πάντα τε κατ' ἀνάγκην γίγνεσθαι τῆς δίνης οὔσης τῆς γνώσεως πάντων, ἣν ἀνάγκην λέγει. Τέλος δ' εἶναι τὴν εὐθυμίαν, οὐ τὴν αὐτὴν οὖσαν τῇ ἡδονῇ, ὡς ἔνιοι παρακούσαντες ἐξεδέξαντο, ἀλλὰ καθ' ἣν γαληνῶς καὶ εὐσταθῶς ἡ ψυχὴ διάγει, ὑπὸ μηδενὸς πραττομένη φόβου ἢ δεισιδαιμονίας ἢ ἄλλου τινὸς πάθους. Καλεῖ σ' αὐτὴν καὶ εὐεστὼ καὶ πολλοὶ ἄλλοις ὀνόμασι».

H. Diedls - W. Kranz: Die Fragmente der Vorsokratiker, Zürich 1966[12], II, p. 84. ἐνθ. ἀνωτ. σ. 129. (167 [2N] STOB, II, 31 52, 13). Δ. καὶ Πλάτων κοινῶς ἐν τῇ ψυχῇ τὴν εὐδαιμονίαν τίθενται. γέγραφε δ' ὁ μὲν οὕτως· «εὐδαιμονίη. . . . κακοδαιμονίη» Τὴν δ' εὐδαιμονίαν καὶ «εὐθυμίαν καὶ Εὐεστὼ καὶ ἁρμονίαν, συμμετρίαν τε καὶ ἀταραξίαν καλεῖ. συνίστασθαι δ' αὐτὴν ἐκ τοῦ διορισμοῦ καὶ τῆς διακρίσεως τῶν ἡδονῶν, καὶ τοῦτ' εἶναι τὸ καλλιστόν τε καὶ συμφορώτατος ἀνθρώποις».

Ἡ διαφορά των ὅμως ἔγκειται εἰς τοῦτο: Ἡ «εὐεστὼ» τοῦ Δημοκρίτου εἶναι ἀποτέλεσμα «τοῦ διορισμοῦ καὶ τῆς διακρίσεως τῶν ἡδονῶν» καὶ ὄχι τῆς παντελοῦς ἀγνωσίας τῆς ἀληθείας ὅπως συμβαίνει εἰς τὸν Πύρρωνα. Ἡ «ἐποχὴ» ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἐγγύησιν διὰ τὴν εὐτυχίαν, συναντᾷ ἰσχυρὰν ἀντίδρασιν λόγῳ τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ ἀποσ. 69 τοῦ Δημοκρίτου λέγει:

«*ἀνθρώποις πᾶσι ταὐτὸν ἀγαθὸν καὶ ἀληθές· ἡδὺ δὲ ἄλλῳ ἄλλο*».

(Δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους τὸ αὐτὸ εἶναι τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ ἀγαθόν· εὐχάριστον δὲ δι' ἄλλον ἄλλο). Εἰς τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ φαίνεται, ὅτι ἡ ἀλήθεια καὶ τὸ ἀνώτατον ἀγαθὸν εἶναι τὸ ἴδιο. Δηλαδὴ ἡ γνωσιολογία, τῆς ὁποίας ἀντικείμενον εἶναι ἡ μελέτη καὶ ἡ δυνατότης εὑρέσεως τῆς ἀληθείας, καὶ ἡ ἠθική, τῆς ὁποίας τὸ ἀντικείμενο μελέτης εἶναι ἡ ἔρευνα τῆς ἐννοίας τοῦ ἀγαθοῦ, συμπίπτουν. Διαπιστοῦμεν ἐδῶ, ὅπως καὶ εἰς τὸν Πύρρωνα, μιὰ μερικὴν ταύτισιν Γνωσιολογίας καὶ Ἠθικῆς. Εἰς τὸν Πύρρωνα ὅμως ἡ γνωσιολογία ὑπηρετεῖ τὴν ἠθικήν. Εἰς τὸν Δημόκριτον οἱ δύο αὐτοὶ κλάδοι τῆς Φιλοσοφίας εἶναι ταυτόσημοι ἔννοιαι. Καὶ εἰς τὸ ἀποσπ. 6 ὑπάρχει κάποια πληροφορία περὶ τῆς γνωσιοθεωρίας τοῦ Δημοκρίτου «*Γιγνώσκειν τε χρὴ ἄνθρωπον τῷδε τῷ κανόνι, ὅτι ἐτεῆς ἀπήλλακται*».

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀνάγκη νὰ γνωρίζῃ, πρέπει νὰ τολμᾷ νὰ γνωρίζῃ ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι ἔχει ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὴν ἀλήθεια· εἶναι μακριὰ ἀπὸ τὴν ἀλήθεια: Δὲν ὑπάρχει παντελὴς ἄρνησις τοῦ ἐγχειρήματος πρὸς γνῶσιν. Δὲν κηρύσσει ὁ Δημόκριτος τὴν ἀποχὴν οὔτε τὴν ἀδυναμίαν πρὸς γνῶσιν ἀλλὰ τηρεῖ ἐπιφυλακτικὴν στάσιν ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας. Πολὺ περισσότερον ὁ ἄνθρωπος δὲν γνωρίζει τὴν ἀλήθειαν ἐφ' ὅσον τὰ αἰσθητήρια ὄργανα δὲν εἰσχωροῦν εἰς τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων [1].

Κρίσεις ἐπὶ τῆς γνωσιολογίας καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Πύρρωνος.

Μαρτυρία τις τοῦ Φίλωνος τοῦ Ἀθηναίου ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν πλήρη «ἐποχὴ» ὁδηγεῖ εἰς τὴν διαπίστωσιν τῆς αἰτίας τοῦ Πυρρωνισμοῦ. Ὁ Πύρρων κατὰ τὴν μαρτυρίαν αὐτὴν ἐθαύμαζε στίχους τῆς Ζ' ραψωδίας τῆς Ἰλιάδος. Εἰς τοὺς στίχους αὐτοὺς (148—149) περιγράφεται τὸ «γίγνεσθαι» τὸ ἐφήμερον καὶ πρόσκαιρον τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Ὁ ὁρατὸς κόσμος παρέρχεται, ἡ μεταβλητότης τῶν ὄντων καθιστοῦν ἀφ' ἑαυτῶν ἀνέφικτον τὴν γνῶσιν των. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος, τὸ γιγνῶσκον ὑποκείμενον, ἀλλάσσει συνεχῶς συνειδησιακὴν μορφήν. Ἡ «γιγνώσκουσα» συνείδησίς του εἶναι διαφορετικὴ μέσα εἰς τὸν χρόνον [2].

Διὰ τοῦτο καὶ ἐκ πεσσιμιστικῆς διαθέσεως ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος εἶναι ἀπηλλαγμένος πάσης γνώμης «ὁλοκληρωτικὴ ἀγνωσία» ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ πράγματα καὶ δὲν δεικνύει ἐνδιαφέρον διὰ τὴν γνῶσιν τούτων ἀποκτᾷ τὴν εὐδαιμονίαν ἡ ὁποία, ὡς ἀνεφέρθη, συνίσταται εἰς τὴν ἀταραξίαν τῆς ψυχῆς. Ἡ ἀταραξία αὐτὴ εἶναι τὸ «τέλος» τῆς ζωῆς: «*ἀρχὴν δὲ τῆς σκεπτικῆς αἰτιώδη μὲν φαμὲν εἶναι τὴν ἐλπίδα τοῦ ἀταρακτήσειν*» [3].

---

1. Διὰ τὴν γνωσιολογίαν τοῦ Δημοκρίτου παρέχει βασικὰς πληροφορίας ὁ Ἀριστοτέλης:
α) «τὸ γὰρ ἀληθὲς εἶναι τὸ φαινόμενον» (Περὶ ψυχῆς Α 2. 404α 27).
β) «Διὸ Δημόκριτός γέ φησιν ἤτοι οὐδὲν εἶναι ἀληθὲς ἢ ἡμῖν γ' ἄδηλον. Ὅλως δὲ διὰ τὸ ὑπολαμβάνειν φρόνησιν μὲν τὴν αἴσθησιν ταύτην δ' εἶναι ἀλλοίωσιν ἐξ' ἀνάγκης ἀληθὲς εἶναί φασιν» (Μετὰ τὰ φυσικά: Γ 2 1009 Β 13—17).

2. Οἵη πὲρ φύλλων γενέη, τοίη δὲ καὶ ἀνδρῶν φύλλα τὰ μὲν τ' ἄνεμος χαμάδις χέει, ἄλλα δὲ θ' ὕλη τελεθόωσα φύει, ἔαρος δ' ἐπιγίγνεται ὥρη ὣς ἀνδρῶν γενέη ἣ μεν φύει, ἡ δ' ἀπολήγει ('Ομήρου Ἰλιάς, Ζ 146—149).

3. Σέξτος Ἐμπειρικός: Πυρ. ὑποτ. 1, 12.

Τὰ πάντα εἶναι ἀδιάφορα πρὸς αὐτὸν ὡς αἱ ἔννοιαι: ζωή, θάνατος, διὰ τοῦτο εἶναι περιττὸν ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐπιλαμβάνεται τῆς γνώσεως αὐτῶν (Πρβλ. Ἐπικτήτου, ἀπ. 93 (= Παρὰ Στοβαίῳ, ἀνθ. 121, 28): «*Πύρρων ἔλεγεν μηδὲν διαφέρειν ζῆν ἢ τεθνάναι*». Μόνον τὸ θεῖον κατὰ τὸν Πύρρωνα ἔχει ἀπόλυτον σταθερότητα:

«... *καθάπερ καὶ ὁ Τίμων ἐν τοῖς Ἰνδαλμοῖς ἔοικε δηλοῦν ὅταν φῇ· ἦ γὰρ ἐγὼν ἐρέω ὥς μοι καταφαίνεται εἶναι μῦθον ἀληθείης ὀρθὸν ἔχων κανόνα· ὡς ἡ τοῦ θείου τε φύσις καὶ τἀγαθοῦ ἀεί, ἐξ ὧν ἰσότατος γίγνεται ἀνδρὶ βίος*». (Σ. Ἐμπειρικοῦ: Πρὸς Μαθημ. IX. 20).

Ὁ Πύρρων διὰ τῆς γνωσιολογικῆς του θεωρίας, ὡς ἐξετέθη, ἦρε τὴν σχέσιν μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου διὰ πρακτικοὺς σκοπούς. Ἡ γνωσιολογία εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἠθικῆς, ἡ ἀδιάφορος σχέσις τοῦ ὑποκειμένου πρὸς τὸ ἀντικείμενον ἡ ἀταραξία = ἀπάθεια εἶναι ἀρετή. Ὁ Κ. Τσάτσος κρίνων γενικώτερα τὸν πυρρωνισμὸν τὸν θεωρεῖ ὡς διέξοδον εἰς τὴν ἀδυναμίαν ἀπαντήσεως εἰς τὸ ἐρώτημα «τί ἐστί» καὶ λέγει: «ὁ σκεπτικισμὸς εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ μιὰ συγκεκριμένη κοσμοθεωρία. Εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς βασικοὺς τρόπους τοῦ κόσμου, σὲ ὅλες τὶς περιόδους τῆς ἱστορίας» [1].

Ὁ Emile Brehier, λέγει τὰ ἑξῆς ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ ἀνωτέρω: «οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνθρώπων ἀποδίδουν τὴν εὐτυχίαν ἢ τὴν δυστυχίαν αὐτῶν εἰς τὰ ἴδια πράγματα, τὸν πλοῦτον ἢ τὴν πενίαν· τὰ πράγματα ὅμως αὐτὰ τοὺς καθιστοῦν δυστυχεῖς διὰ τὸν λόγον, ὅτι ἔχουν ἐμπιστοσύνην εἰς αὐτὰ ἐπειδὴ τὰ θεωροῦν βέβαια.

Ἐὰν ἀποδείξωμεν εἰς τὸν ἄνθρωπον ὅτι εἶναι φευγαλέα, ἀσταθῆ, μεταβαλλόμενα συνεχῶς τὸ ἓν εἰς τὸ ἄλλο, κάθε πίστις τότε, κάθε πεποίθησις θὰ ἐξαλειφθῇ καὶ μετ' αὐτῶν δὲ καὶ ἑκάστη βεβαίωσις καὶ ἕκαστος λόγος ἀνησυχίας» [2].

Ὁ W. G. Tennemann εἰς τὴν ἱστορίαν του κρίνων τὸν Πυρρωνισμὸν λέγει: «Ὁ Πυρρωνισμὸς εἶναι τοῦ δογματισμοῦ ἀντίθετος, ἐπειδὴ προσπαθεῖ νὰ ἐξουδενώσῃ τὴν τοῦ λόγου πεποίθησιν εἰς ἐπίτευξιν τῆς σπουδῆς του· ἐπιστηρίζεται δὲ ὄχι εἰς τὴν κριτικὴν τῶν γνωστικῶν δυνάμεων, ἀλλ' εἰς τὰ σφάλματα τοῦ δογματισμοῦ, τὰ ὁποῖα πολλάκις ἀνακρίνει εὐτυχέστατα, καὶ εἰς ἰδικάς του δογματικὰς προϋποθέσεις περὶ τῶν ἀρχῶν καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς γνώσεως» [3].

Ὁ Πυρρωνισμὸς ἦτο ἀντίδρασις κατὰ τοῦ γνωσιολογικοῦ ἀκόμη καὶ τοῦ μεταφυσικοῦ δογματισμοῦ. Ἐξεταζόμενος ὅμως ὁ ἴδιος αὐτοαναιρεῖται ὡς ἀπόλυτος ἀγνωσία (nihilismus) θεωρητικὸς οὐδανισμός [4]. Ἀφοῦ δέχεται ὡς ἀρχὴ ὅτι τὴν ἀλήθειαν δὲν δυνάμεθα νὰ τὴν ἐρευνήσωμεν, εἶναι δυνατὸν νὰ εἴμεθα βέβαιοι καὶ περὶ τῆς ἀρνητικῆς αὐτῆς θέσεως. Κατὰ συνέπειαν ὁ Πύρρων προσπαθῶν συνεχῶς νὰ ψέξῃ τοὺς «δογματικούς» πίπτει ὁ ἴδιος θῦμα τοῦ δογματισμοῦ δημιουργῶν οὕτω μίαν θέσιν = ἄρνησιν ἀναπόδεικτον. Ἡ ἄρνησις ὅμως αὐτὴ καταπίπτει ἀφ' ἑαυτῆς διότι, ἐὰν οὐδὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν, οὔτε καὶ περὶ τοῦ μὴ δυνατοῦ τῆς γνώσεως εἴμεθα βέβαιοι.

Μία ἀντινομία ἡ ὁποία αἴρει τὴν ἰδίαν τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀπολύτου σκεπτικισμοῦ. Ἐξ ἄλλου ὁ θεμελιωτὴς τῆς ἀναλυτικῆς φιλοσοφίας L. Wittgenstein καταδικάζει τὸν ἄκρον σκεπτικισμόν: «Ὁ σκεπτικισμὸς δὲν εἶναι ἀκαταμάχητος, ἀλλὰ φανερὰ

---

1. Κ. Τσάτσου: Ἡ κοινωνικὴ φιλοσοφία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, Ἀθῆναι 1970², σ. 302.

2. Émile Bréhier: Histoire de la philosophie, I, 2, σ. 371.

3. W. G. Tennemann: Σύνοψις τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας μτφρ. Κ. Μ. Κούμα, Ν. ἔκδ., Κ. Ε. Ε. Φ. Ἀκαδ. Ἀθῆναι, 1973. σ. 32.

4. Θ. Βορέα: Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Φιλοσοφίαν Ἀθῆναι 1972², σ. 59.

ἀ-νόητος, ὅταν προβάλλει ἀμφιβολίες ἐκεῖ ποὺ δὲ μπαίνουν ἐρωτήσεις. Γιατὶ ἀμφιβολία μπορεῖ νὰ ὑπάρχει μόνο ἐκεῖ ποὺ ὑπάρχει ἐρώτηση.
ἐρώτηση μόνο ἐκεῖ ποὺ ὑπάρχει ἀπάντηση
καὶ ἀπάντηση μόνο ἐκεῖ ποὺ μπορεῖ νὰ λέγεται κάτι» [1].

Ὑπὸ τὴν μορφὴν αὐτὴν τοῦ θεωρητικοῦ οὐδανισμοῦ ἡ περὶ τῆς γνώσεως θεωρία τοῦ Πύρρωνος ἐπιφέρει τὸν θάνατον πάσης γνώσεως. «Ὁ ἀπόλυτος σκεπτικισμός, ἐν τῷ συνόλῳ καταδικάζει γενικῶς τὸν νοῦν, τυγχάνων κατὰ τοῦτο ἡ πλέον ἀπόλυτος τῶν καταλυτικῶν ἐκείνων θεωριῶν ἔκφρασις, καθ' ὅσον ἡ ὑπ' αὐτοῦ προτεινομένη καταδίκη οὐδὲν ἔχει ἀντιστάθμισμα, εἰμὴ τὸ μηδέν [2]. Ἀναστέλλει πᾶσαν προσπάθειαν ἐρεύνης καὶ κατανοήσεως τοῦ ἐπιστητοῦ. Τὸ πνεῦμα ἀδρανεῖ καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ γνῶσις ἀλλὰ καὶ ἡ ἴδια ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἐπειδὴ «πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει» [3] ἀναιρεῖ τὴν ἀπόλυτον σκέψιν καὶ δὲν προσφέρει γόνιμον ἔδαφος εἰς τὴν ἀπελπισμένην ἀδράνειαν τῶν πυρρωνιστῶν.

Ὁ Πυρρωνισμὸς ὑπ' ἄλλην μορφὴν ἐπέζησεν εἰς τὴν Νέαν Πλατωνικὴν Ἀκαδημίαν ὑπὸ τοὺς Ἀρκεσίλαον (316—241) καὶ Καρνεάδην (214—129). Ἡ διδασκαλία τοῦ Πύρρωνος ἀνεβίωσε διὰ τῆς θεωρίας τοῦ Αἰνησιδήμου περὶ τοῦ ἀδυτάτου τῆς γνώσεως (πιθανόν).

Εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους ἔλαβε τὴν μορφὴν τῆς ἀμφιβολίας. Ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς ἀμφιβολίας ὁ σκεπτικισμὸς προσφέρει πολλά. Προάγει τὴν γνῶσιν καὶ ὑποβοηθεῖ εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς ἀληθείας. Ὁ γόνιμος ἀμφιβολία (dubitatio) εἶναι ὁ ἀνειρήνευτος οἶστρος τοῦ φιλοσόφου καὶ τοῦ ἐπιστήμονος, ὁ ὁποῖος τὸν ὁδηγεῖ εἰς ἄγνωστα πεδία τοῦ ἐπιστητοῦ καὶ τὸν κάνει νὰ συνειδητοποιῇ τὴν θέσιν του. Κάνει τὸν ἐπιστήμονα νὰ ἀρνῆται νὰ πιστεύῃ ὁ,τιδήποτε ἄνευ ἐπαρκῶν ἀποδείξεων [4].

Ὁ Πυρρωνισμὸς ἀφετηρία τοῦ ἀρχαίου σκεπτικισμοῦ ἔπληξε τὴν ἄκρατον αἰσιοδοξίαν τοῦ δογματισμοῦ καὶ εἰσήγαγε τὴν περίσκεψιν εἰς τὸν Φιλοσοφικὸν στοχασμόν. Ὁ Πυρρωνισμὸς ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ «ἴσως» (πιθανὸν ναὶ - πιθανὸν ὄχι) μεθοδικὴ ἀμφιβολία, ὅπως τὴν ἤθελεν ὁ Descartes, καὶ ὡς ἀμφιβολία ἔγινε σχεδία, εἰς τὴν ὁποίαν κάθε στοχαστικὸς Ὀδυσσεὺς ἐπιβιβάζεται γιὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν Ἰθάκην τῆς αὐτογνωσίας του καὶ τῆς γνώσεως τοῦ κόσμου. Ἐν κατακλεῖδι ὁ Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος κρίνων καὶ τὰς δύο μορφὰς τοῦ σκεπτικισμοῦ - δηλαδὴ καὶ τὴν ἀρνητικὴν (πυρρωνισμὸς) καὶ τὴν κριτικὴν τὴν ὡς γόνιμον ἀμφιβολίαν ἐμφανιζομένην λέγει :

«Σημασία ἔχει ἐδῶ ὅτι καὶ τὸ πρῶτο εἶδος σκεπτικισμοῦ καὶ τὸ δεύτερο ἐννοοῦν τὸ ὑποκείμενο — συνεπῶς καὶ τὸ ἀντικείμενο — ὡς κάτι, ποὺ βρίσκεται σὲ διαρκῆ κίνηση καὶ γένεση, ὡς καὶ κάτι ποὺ δὲν εἶναι ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τέλειο καὶ ποὺ ἔρχεται ἡγεμονικὰ νὰ κυριεύσῃ τὸν κόσμο. Ὑποκείμενο καὶ ἀντικείμενο ἐννοοῦνται ἐδῶ ἀμοιβαῖα μέλη μιᾶς σχέσεως, ὅπου τὸ ἕνα ἀναπτύσσεται παράλληλα πρὸς τὸ ἄλλο. Αὐτὴ εἶναι ἡ θετικὴ συμβολὴ τοῦ σκεπτικισμοῦ στὴ Φιλοσοφία» [5].

Ἐπιδράσεις τοῦ Πυρρωνισμοῦ ἐπὶ τοὺς νεωτέρους.

Ὡς γόνιμη ἀμφιβολία καὶ ὑπὸ κριτικὴν μορφὴν ὁ σκεπτικισμὸς διαφαίνεται

---

1. Ludwig Wittgenstein : Tractatus logico—philosophicus, μτφρ. Λορεντζᾶτος, Δευκαλίων, Ἀθήνα 1971, τ. 7/8, σ. 27.
2. Ε. Μουτσοπούλου : Νόησις καὶ πλάνη, Ἀθῆναι, s. t. ἐκδ. σσ. 24—25.
3. Ἀριστοτέλους Μτφ. 980α 31.
4. Βλ. George Sarton : «A history of science, London, 1959, p. 162.
5. Ἔνθ. ἀνωτ. Ι. Ν. Θεοδωρακοπούλου τ. Α, σ. 227.

εἰς τὸν στοχασμὸν τῶν Pascal, Hume, Pierre Charron, Pierre Villey, G. Sculze.

Ὁ Pascal ἀναφωνεῖ «le pyrrhonisme est vrai (Pensèes VII, 432)» [1]. Ὁ D. Hume (1711—1776) θεωρεῖται ὁ κατ' ἐξοχὴν ἐκπρόσωπος τοῦ σκεπτικισμοῦ τῶν νέων χρόνων» [2]. Ἐπ' αὐτοῦ ὁ Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος τονίζει τὰ ἑξῆς: «Ἡ γνωσιολογία χαρακτηρίζει τὸν Hume ὡς τὸν κατ' ἐξοχὴν σκεπτικιστὴ τῆς νεώτερης ἐποχῆς. Ἡ κρίση αὐτὴ δὲν εἶναι ἄδικη, ὅταν σκεφθῆ κανεὶς τὰ ἀποτελέσματα, ὅπου κατέληξεν ἡ ψυχολογικὴ ἀνάλυση τοῦ Hume» [3].

Αἱ γνωσιολογικαὶ ἀντιλήψεις τοῦ Hume διαφαίνονται εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ «An Inquiry Concerning Human understanding, 1748». Μέχρι τὴν ἐποχὴν τοῦ Hume ὁ σκεπτικισμὸς εἶχεν ἀλλάξει πολλὲς μορφὲς καὶ τῆς θεωρίας αὐτῆς εἶχον δημιουργηθῆ πολλαὶ ἀποχρώσεις· ὁ Πυρρωνισμὸς ὅμως ἀποτελεῖ τὴν ἀφετηρίαν διὰ τὴν γνωσιολογίαν τοῦ Hume [4].

Ὁ Hume στὰ «Δοκίμια» καὶ εἰδικώτερα στὸν ὑπὸ τὸν τίτλον «Σκεπτικισμὸς» ἐμφανίζεται ὅτι συμπαθεῖ τὴν θεωρίαν τοῦ σκεπτικισμοῦ: «ἀπὸ πολὺ καιρὸ τρέφω μίαν ὑποψίαν ἀπέναντι στὶς Ὁριστικὲς λύσεις τῶν φιλοσόφων σὲ ὅλα τὰ θέματα καὶ νιώθω μέσα μου μιὰ μεγαλύτερη κλίση νὰ διαφωνήσω παρὰ νὰ συναινέσω στὰ συμπεράσματά τους» [5]. Ὁ Πυρρωνισμός, ὡς ἀνεφέρθη, εἶναι ἀκραία μορφὴ τοῦ Σκεπτικισμοῦ καὶ καταλήγει στὸ «δογματισμὸ» διότι τὴν ἄρνησιν περὶ τῆς ἀρνήσεως δὲν ἀποδεικνύει. Διὰ τοῦτο ὁ Hume ὡς σκεπτικιστὴς ἐμφανίζεται περισσότερον κυρίως εἰς τὰ προβλήματα τῆς Μεταφυσικῆς: ἀρχὴ καὶ τέλος τοῦ σύμπαντος, ἀθανασία τῆς ψυχῆς, θεολογικὸν πρόβλημα.

Ὁ ἴδιος ὑποστηρίζει ὅτι ὑπάρχει εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν κάτι τὸ ὁποῖον μᾶς ἐμποδίζει νὰ δεχθῶμεν τὴν ἄρνησιν, τὴν πλήρη ἀμφιβολίαν «Ἡ φιλοσοφία θὰ μᾶς ἔκανε ἐντελῶς πυρρωνιστές, ἐὰν ἡ φύσις δὲν ἦταν πάρα πολὺ δυνατή» [6]. Μὲ ἄλλα λόγια, κατὰ τὸν Hume ὡς θεωρητικὰ ὄντα θὰ ἔπρεπε νὰ εἴμεθα πυρρωνισταί, ὡς πρακτικοὶ ὅμως ἄνθρωποι δὲν μποροῦμε νὰ εἴμεθα. Ἡ φύσι μας ἡ ἰδία μᾶς προφυλάσσει ἀπὸ αὐτό. Ὁ Σκεπτικισμὸς τοῦ Hume ἀναφέρεται εἰς δύο ἐπὶ μέρους προβλήματα α) εἰς τὴν πηγὴν ἢ ἀρχὴν τῆς γνώσεως β) εἰς τὸ κῦρος ἢ τὴν ἰσχὺν τῆς γνώσεως. Ὁ Hume δὲν θεωρεῖ ὡς ἀσφαλεῖς πηγὰς τὰς αἰσθήσεις οὔτε τὴν rationem rectam. «Γιὰ νὰ συνοψίσουμε αὐτὸ ποὺ εἶπα γιὰ τὶς αἰσθήσεις, αὐτὲς δὲν μᾶς δίνουν καμμιὰ ἔννοια μιᾶς συνεχοῦς ὕπαρξης, γιατὶ δὲν μποροῦν νὰ ἐνεργήσουν ἔξω ἀπὸ τὴν περιοχὴ ὅπου ἐνεργοῦν πραγματικά.... ὀφείλουμε λοιπὸν νὰ συμπεράνουμε μὲ ὅλη τὴν βεβαιότητα, ὅτι ἡ γνώμη γιὰ μιὰ συνεχῆ καὶ εὐκρινῆ ὕπαρξη δὲν προέρχεται ποτὲ ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις» [7]. Ἐπίσης ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀμφιβολίαν λέγει: «Ὁ λόγος μας πρέπει νὰ θεωρεῖται σὰν ἕνα εἶδος αἰτίας, ποὺ φυσικό της ἀποτέλεσμα μπορεῖ εὔκολα νὰ ἐπηρεασθῆ μὲ τὴν παρείσφρηση ἄλλων αἰτιῶν καὶ μὲ τὴν ἀστάθεια τῶν πνευματικῶν μας δεξιοτήτων. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπον, κάθε γνώση ἐκφυλίζεται σὲ πιθανότητα· αὐτὴ ἡ πιθανότητα εἶναι περισσό-

---

1. Πρβ. Andre Verdan: Le Scepticisme philosophique, Bordas, Paris/Montreal 1971, 92.

E. Brehier: The History of philosophy, the seventh century, trasl. by wade Baskin, Chicago 1968², pp. 130—133.

2. HUME: Δοκίμια, μτφρ. Ε. Παπανούτσου, Ἀθῆναι, 1974, (Εἰσαγ. μτφρ.). σ. 29.

3. ἐνθ. ἀνωτ. Ι. Ν. Θεοδωρακοπούλου: τ. Β', σ. 207.

4. D. Z. Andriopoulos — James Humber: Pyrrhoneans: the precursors of Hume, Πλάτων 1970, τ. 22, pp. 78—86.

5. Hume: ἐνθ. ἀν., σ. 183.

6. D. HUME: Δοκίμια, μτφρ. Ε. Παπανοῦτσος, Ἀθῆναι 1974, (Εἰσαγ. Μεταφρ.) σ. 30.

7. D. HUME: Ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ ἐμπειρία, Μτφρ. Γρηγ. Λιόνη, Ἀθῆναι, σσ. 248—249.

τερο ἢ λιγώτερο μεγάλη, σύμφωνα μὲ τὴν πεῖρα μας γιὰ τὴν ὀρθότητα ἢ τὴν σταθερότητα τῆς νόησής μας καὶ ἀνάλογα μὲ τὴν ἁπλότητα ἢ τὴν περιπλοκὴ τοῦ ζητήματος» [1].

Ὁ Kant κρίνων τὸν μετριοπαθῆ αὐτὸ σκεπτικισμὸ τοῦ Hume ὑποστηρίζει: «ἐπειδὴ ὁ Χιούμ εἶναι ἴσως ὁ πιὸ εὐφυὴς ἀπ' ὅλους τοὺς σκεπτικιστὲς καὶ χωρὶς ἀντίρρηση, ὁ πιὸ σπουδαῖος ἀπ' τὴν ἄποψη τῆς ἐπίδρασης, ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχει ἡ σκεπτικιστικὴ μέθοδος, γιὰ νὰ προκαλέσει μιὰ βασικὴ ἔρευνα τοῦ λόγου, ἀξίζει λοιπὸν τὸν κόπο νὰ ἐκθέσουμε, ὅσο αὐτὸ ταιριάζει στὸ σχέδιό μου, τὴν πορεία τῶν συλλογισμῶν του καὶ τὰ σφάλματα ποὺ ὡστόσο γεννήθηκαν στὴν προσπάθειά του γιὰ τὴν ἀλήθεια» [2].

Τελικὰ ὁ Hume εἰς τὰ τελευταῖα στάδια τοῦ φιλοσοφικοῦ του στοχασμοῦ εἶναι περισσότερον ἐπιφυλακτικὸς ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀποδοχὴν τῶν ἀκραίων θέσεων τοῦ σκεπτικισμοῦ (ὡς Πυρρωνισμοῦ) καὶ κατατάσσεται εἰς τοὺς ἀγνωστικιστάς [3], μορφὴ τὴν ὁποίαν ἐμφανίζει σήμερον ὁ σκεπτικισμός. Καὶ ὁ Montaigne διάκειται εὐμενῶς πρὸς τὸν Πυρρωνισμὸν καὶ τοὺς Ἕλληνας σκεπτικιστάς. Τοῦτο διαφαίνεται εἰς ἕνα «σατυρικοῦ» περιεχομένου δοκίμιον αὐτοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «l'Apologie de Raymond Sebond». «Ἡ σκεπτικὴ κρίση ὅπως παρατηρεῖ ὁ P. Villey «ἄφησε ἀχνάρια βαθιὰ καὶ ὁριστικά [4] εἰς τὸ στοχασμὸν τοῦ Montaigne».

Ὡς νεώτερος σκεπτικιστὴς ἐμφανίζεται καὶ ὁ Ἔρβαρτος (1776—1841) οὗτος εἰσάγει τὸν σκεπτικισμὸν τοῦ νοῦ εἰς τὴν Μεταφυσικήν [5].

Ὁ Σκεπτικισμὸς ὑπὸ τὴν μετρίαν του μορφὴν ὡς συνείδησις ἀγνοίας ἢ ἀμφιβολίας δὲν θέτει τέλος εἰς τὰς ἀναζητήσεις τοῦ στοχαζομένου ἀνθρώπου, ἀλλὰ ἀντιθέτως εἶναι ἡ ἀληθινὴ αἰτία ἡ ὁποία τὰς προκαλεῖ.

Τέλος ὁ Kant ἐθεώρει τὸν Σκεπτικισμὸν ὡς μίαν ἀναθεωρητικὴν καὶ ἐπιφυλακτικὴν θέσιν ὅσον ἀφορᾷ εἰς ἀνθρωπίνην γνωστικὴν ἱκανότητα ἀπὸ ὅπου τὸ γιγνῶσκον ὑποκείμενον ἀναλογίζεται τὴν δογματικὴν ὁδὸν τὴν ὁποίαν ἠκολούθησεν ἕως τώρα καὶ τὰς ἐξ αὐτῆς συνεπείας. Συνειδητοποιῶν δὲ τὴν «θέσιν» του αὐτὴν καθίσταται ἱκανὸς νὰ ἐπιλέξῃ εἰς τὸ ἑξῆς τὴν γνωστικήν του πορείαν μετὰ μεγαλυτέρας ἀσφαλείας.

SUMMARY

After a short report to the prosocratic philosophers with regard to scepticism, the basic aim of this study is to present analytically Pyrho's knowledge and also prove that this serves the morality.

There are explained according to his pupil Timon of Phlius, the basic meanings, «ἀρρεπία», «ἀφασία», «ἐποχή», on which Pyrho's knowledge is based. There are also presented the factors that formed Pyrho's knowledge: a) the Indian influence b) the intellectual situation ot his days and c) Democritu's influence.

At the end, there is a criticism of Pyrrhonism and there is made a mention of the influence of Pyrrhonism on the younger philosophers especially on Hume.

---

2. HUME: ἐνθ. ἀνωτ., σ. 249. Περὶ τῆς γνωσιολογίας τοῦ Hume, βλ. καὶ

α) Ian Wilbanks: Hume's theory of imagination Martinus Nijhoff the Hague 1968.

b) Berkeley, Hume, and Kant, Ed. by T. V. Smith and M. Grene, U. S. A 1972[8].

3. Imm. Kant: Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου, Μτφρ. Γρηγ. Λιύνη, Ἀθῆναι, σσ. 562.

4. Βλ. καὶ Ε. Μουτσοπούλου: Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν θεωρίαν τῆς γνώσεως, Ἀθῆναι 1970, 13

1. Montaigne: Δοκίμια μτφρ. Κ. Παράσχου, Ἀθῆναι, σ. 58.

2. Α. Ν. ΖΟΥΜΠΟΥ: Ὁ Σκεπτικισμὸς τοῦ Ἐρβάρτου, Ἀκτῖνες, Ἀθῆναι 1965, 265 σσ. 342—343.